

Terapeutické použití eurytmie

Rudolf Steiner

Eurytmie a její souvislost s lidskou bytostí utvářenou z kosmu • Tvoření a zpevňování • Síly imaginace, inspirace a intuice • Konsonantující a vokalizující eurytmizování • Příklady použití léčebné eurytmie • „Mystické“ kresby a básně • Eurytmie a dechová cvičení

To, co vám mám dnes říci v souvislosti s eurytmií, je takové povahy, že to v jednotlivostech budete vždycky muset chápat pomocí znalostí, které máte s ohledem na fyziologii atd. Jak se to má stát, to se vám ukáže jakoby samo od sebe. Avšak právě když nahlédneme do takového duchovně-tělesného procesu, jako je ten, který se odehrává při eurytmizování, nemůžeme jinak než poukázat také na hlubší duchovně-fyzické souvislosti. A tady bych vás chtěl upozornit na následující věc.

Musíme se nejprve podívat na onen mimolidský vesmírný proces, v němž bývají obvykle sledovány jen detaily a nikoli to, co je vlastně vnitřně činné. Uvažte jen, co utváření Země ve skutečnosti znamená: Působí sem utvářející tendence z planetární sféry; kromě toho ještě do Země vstupuje utváření, které vychází z toho, co spočívá vně planetární sféry - ustavičné zářivé, v jednotlivých silových entitách se vyjadřující, směrem k Zemi zářící kosmické síly.

Tyto kosmické síly, ačkoli v sobě mohou zahrnovat všechno, *síly* co jsem o těch zářeních řekl dříve, můžeme teď v této souvislosti pojímat a dívat se na ně tak, že řekneme, že působí směrem k centru a to, co je na Zemi a v Zemi, tvoří vlastně zvenčí. Je tomu skutečně tak, že například veškerá kovovost Země, veškeré kovy se v podstatě netvoří z nějakých sil v zemském nitru, nýbrž že jsou skutečně vsazovány do Země z kosmu. Tyto síly, působící zde prostřednictvím éteru (nikoli snad z planet, to by zase působily centrálně; planety jsou zde právě proto, aby je modifikovaly, to je planetární sféra), můžeme nazývat silami utváření. Prosím vás, abyste právě v této souvislosti této věci rozuměli: síly utváření. Proti nim stojí síly, které v člověku a v Zemi tyto utvářející síly přijímají a zpevňují, soustřeďují je jaksi kolem jednoho středu, takže může vzniknout Země.

Síly, které tu zpevňují, můžeme nazývat silami zpevňování. V člověku existují jako síly, které orgány plasticky vytvářejí, zatímco ty druhé, síly utváření, jsou síly, které orgány spíše vsouvají z duchovně-éterného světa do světa fyzického.

To je proces, který je, abych tak řekl, hmatatelný v protikladu mezi tlačícími silami hořčíku a zaoblujícími silami fluoru. Zase je to však proces, který se uplatňuje všude. U zubů probíhá zdola nahoru a nahoře se zaobluje, probíhá však také zepředu dozadu, zezadu dopředu, shora dolů a směrem dolů se zaobluje. A na tento proces si můžete přímo, abych tak řekl, sáhnout, představíte-li si, že s tendencí vysouvat dopředu něco kulatého, zvenčí dovnitř, se tu něco tvoří, a že se proti tomu staví proces zakulacování [viz nákres, červená], zdola nahoru.

A mezi těmito dvěma procesy se nachází to, co zprostředkuje, tedy procesy vylučování, potom zase přijímání toho, co bylo vyloučeno jinde, atd., to znamená to, co můžeme v nejširším smyslu nazývat procesy vylučování. Neboť koneckonců i přijímání se zakládá na vylučování dovnitř, které je opět resorbováno. Mezi těmito procesy se tedy zase nachází to, co lze nejlépe nazvat procesy vylučování.

Na takovýto vylučovací proces si zase můžete přímo sáhnout, - a uvědomíte-li si, že na jedné straně leží to, co chce ustavičně vylučovat uhlík [viz nákres, oranžová], a to, co ho zase přijímá ve tvorbě kyseliny uhličitě [bílá] prostřednictvím dýchání. Tento proces vylučování pak pokračuje tady dolů. A když sestoupíte ještě více do procesu látkové výměny a končetin, budete mít skutečně proces zpevňování. Tento proces zpevňování existuje ovšem i v opačném směru. Můžete to sledovat tam, kde si na to zase můžete, abych tak řekl, přímo sáhnout, budete-li studovat oko. Oko je tvořeno zvenčí, to vám ukazuje již embryologie, zevnitř je však zpevňováno. Utváření se zvnitřňuje - na tom je založen vznik oka; zvnitřňuje se [viz nákres, oranžová].

Takže postupujeme-li v člověku k tomu, co je duchovně- -duševní, tedy k orgánům duševně-duchovního člověka, ke smyslovým orgánům, tento proces zpevňování se zduševňuje a zduchovňuje ve vnímání. Je to do jisté míry sestupný proces, který vede až k tvorbě orgánů. Na nejspodnějším konci pak najdeme proces vnímání, předmětné vnímání .

Utváří-li se to dále, rozvíjí-li se to takto dále, vnímání se směrem ke zpevňování stane imaginací, jestliže se pomocí zpevňování stane vědomým. Rozvíjí-li se imaginace dále a stane-li se vědomou směrem k procesu vylučování, stane se inspirací. A rozvíjí-li se inspirace dále směrem k procesu utváření a vědomě tu na proces utváření narazí, tedy utváření prohlédne, pak se stane intuicí . Tuto posloupnost duševního života od předmětného vnímání k imaginaci, inspiraci a intuici tak můžeme vytvořit takto:

tvorivé síly
intuice
procesy vylučování
inspirace
zpevňování
imaginace
vnímání

Základem tohoto procesu, který se zde rozvíjí v duševní oblasti, je však proces vzniku. Je pouze obrácením procesu *a* vzniku, jak zde také vidíte. Narážíme na to, co již vzniklo, a opačným směrem opět stoupáme do vznikání. Utváření jde sestupným směrem. Opačným směrem vystupujeme, jdeme proti vznikání, takže to, co vytváříme jako vnímání a jako síly poznání v imaginaci, inspiraci a intuici, má vždy své protipů- sobení v kreativních silách, projevujících se v silách utváření, v procesech vylučování a v procesech zpevňování. Z toho vidíte, že v lidském organismu je při tvoření a při vznikání v opačném směru činné to, do čeho vstupujeme, pozvedáme-li se v poznání. Vidíte, že tomu je skutečně tak. To, čeho dosahujeme v imaginaci, jsou tytéž síly, které se bez našeho vědomí uplatňují v růstových jevech, v plastických růstových jevech. Vystoupíme-li k inspiraci, dostaneme se k silám, které člověka zvenčí inspirují při dýchání, které ho při dýchání přetvářejí, které tu vstupují do plastických sil a jaksi je propracovávají. A vystoupíme-li k intuici, pak vlastně vystupujeme k onomu agens, které z vnějšího světa vstupuje jakožto substanciální do našich plastických forem.

Vidíte tedy, že člověka pojmáme jako utvářejícího se z kosmu. A použijeme-li nyní své znalosti, které jsme nějakým způsobem získali prostřednictvím anatomie nebo fyziologie, a projasníme je tím, co je nám tu dáno, začneme rozumět orgánům a jejich funkcím. Je to tedy poukaz na rozumění orgánům a jejich funkcím. V tom, co vždycky v člověku plasticky působí, co ho za normálních okolností, abych tak řekl, protváří, žije na druhé straně (vezměte si nyní na pomoc včerejší přednášku) v konsonantujících pohybech, které vyvolávají nevědomé imaginativní síly, jak jsem říkal včera, totiž určité prostupování organismu. Rozumíte tedy, jak se konsonantující eurytmizování v člověku chápe nedostatečných tvořivých sil, nedostatečných plastických sil a převádí je do správné plastičnosti.

Vezměme si tedy nějaké dítě; uvidíme, že se jedná o nedostatečnou plastičnost, že plastičnost příliš bují. Co to znamená, že plastičnost příliš silně bují? To znamená, že působí odstředivě; tím, že působí odstředivě, činí hlavu velikou, a protože se hlava stává příliš velikou, nedovolí jí dospět k tomu, aby se správným způsobem pronikla imaginujícími silami. Ty musíme dodat. Necháme tedy dítě konsonantujícím způsobem eurytmizovat. Máme zde dotaz týkající se „dvouletého, jinak zjevně zdravého chlapce s velkou hlavou,

nejedná se však o hydrocefalus“.

Ve správně použitém konsonantujícím eurytmizování máte skutečně prostředek, abyste to napravili. Tady se dostáváme k tomu, že důkladné pozorování morfologie, hlubší morfologie přímo poukazuje na eurytmizující léčbu.

Nebo: „Chlapec ve věku dvanáct a tři čtvrtě roku, nápadně zaostávající ve svém vzrůstu, organicky bez nálezu, avšak za- červený; inteligentní, duševně se však rychle unavující.“ - Neobyčejně zajímavý soubor příznaků, kde všechno poukazuje na to, že tu není dostatek imaginativních sil, že plastické orgánové síly bují, protože tu není dostatek vnitřních plastických sil, duševně plastických sil. Duševně plastické síly také ničí parazity. Není proto divu, že když je jich málo, dojde k začervenění. Nechejte ho tedy konsonantujícím způsobem eurytmizovat, a budete v tom mít protilek.

Tyto souvislosti přímo poukazují na to, kde máte zasáhnout eurytmií. Neboť vyskytnou-li se tyto jevy v poněkud maskované podobě, může dokonce i v takovýchto maskovaných případech působit neobyčejně příznivě, zvláště když se tomu ještě pomůže hmotně terapeutickým způsobem.

Byl mi tak například položen jeden zajímavý dotaz. Je přirozené, že na tuto otázku musím odpovědět principiálně. Nastanou-li nějaké komplikace, mohly by pak být u konkrétní věci zvláště vzaty v úvahu. A přestože se s touto věcí musí kombinovat něco jiného, tu věc z jedné strany veskrze vystihneme tím, co tu lze charakterizovat: „Jako pacienta mám pětileté dítě, které při nepokojích ztratilo v důsledku střelné rány mnoho krve; před dvěma lety došlo k deformaci kloubů. To jsou věci, které později, v dospělosti vedou k bledniče a podobně. Co by se s tím dalo terapeuticky dělat?“

Nuže, máte tu deformaci kloubů. To je působení plastických sil navenek, kdy tyto síly už nemohou zůstat uvnitř a září tedy již ven, takže člověka opustí, místo aby působily uvnitř. Tyto síly jsou v tom nejeminentnějším smyslu vraceny zpět právě použitím konsonantujícího eurytmizování. V konsonantujícím eurytmizování totiž vyvoláváte účinné, objektivně účinné imaginace, vyrovnávající deformace. V budoucnosti (na to bylo zcela správně poukázáno již v dotazu samotném) budou mít lidé vůbec nejrůznějším způsobem sklon k deformacím, protože již nebudou schopni vytvářet normalizující podobu mimovolně působícími silami. Člověk bude získávat volnost. Dokonce i s ohledem na vytváření své vlastní podoby bude člověk postupně získávat volnost, ale s touto volností si bude muset umět poradit. Musí tedy přejít k vytváření imaginací, působících vždycky proti deformování.

deformace Nyní ta druhá věc: Podívejte, tady máme co dělat s nedo- *rytmické* statečnou objektivní imaginací. Můžeme však mít co dělat *soustavy* také s nedostatečnou objektivní inspirací, což se pak projeví, mohu-li to tak říci, deformací rytmické soustavy. Deformace rytmické soustavy se projevuje zvláště tím, že objektivní inspirace, která postupuje dovnitř, nejde náležitým způsobem vstříc oběhovému rytmu.

Normalizujícího působení tedy dosáhneme tím, že použijeme vokalizující eurytmizování. Vokalizující eurytmizování působí na vnitřní nepravidelnosti, které nejsou doprovázeny morfologickými změnami, právě tak jako konsonantující eurytmizování působí na deformace nebo na sklony k deformacím.

Dříve jsem říkal, že ovšem může být nutné podpořit něco takového, vyskytne-li se to zvláště radikálním způsobem, jako u deformací kloubů, o nichž jsme právě mluvili. Tehdy bude nutné, abychom terapeuticky napomohli procesu konsonantujícího eurytmizování, který působí tak, že touto imaginací podněcuje zejména vnitřní dýchání orgánů jdoucích zvenčí dovnitř, nacházejících se za střevní stěnou směrem dovnitř: plic, ledvin, jater atd. Je tomu zkrátka tak, že když eurytmizu- jeme konsonantujícíím způsobem, začnou zvláště tyl,

plíce, játra a ledviny jiskřit, sršet jiskry. To je skutečně něco, co ukazuje, jaká je reakce, duchovně-duševní reakce na to, co se venku provádí v podobě konsonantování.

V těchto orgánech se celý člověk stane zářící bytostí a pohyby, které vykonává, jsou uvnitř vždycky doprovázeny světelnými pohyby. Zvláště při jistých konsonantujících pohybech vzniká, abych tak řekl, celé světelné napodobení vylučovacího procesu ledvin. V tomto světelném procesu, který tu nastane v důsledku konsonantujícího eurytmizování, dostaneme jaksi obraz celého vylučovacího procesu ledvin. A ten pak působí do nevědomých imaginací. Celý proces, kdy tato oblast začne takto zářit, je tím procesem, který jsem speciálně popsal jako proces odehrávající se pod vlivem mědi, *cuprum*, je to tentýž proces.

A právě lékaře je na tomto místě zapotřebí upozornit na to, že jsou lidé, kteří mají jisté formy nemocí. Tyto formy nemocí by byly včera opět předneseny, když mi jistí lidé přinesli velice obdivované kresby, vybarvené kresby, a byl vznesen dotaz, jestli jsou zvláště okultní. V jistém ohledu samozřejmě okultní jsou, ale je neobyčejně těžké k lidem o těchto věcech mluvit, neboť takovéto věci jsou objektivně fixovaným zářením ledvin, jsou objektivně fixovaným procesem vylučování moči. Při tomto procesu vylučování moči, stane-li se u jistých chorobně založených lidí zářivým procesem abnormálním způsobem, nastane-li tedy jisté vážnutí vylučování moči - tedy čistě nemoc látkové výměny - ledviny začnou zářit. A nastane-li toto zvláštní, dovnitř obrácené jasozření, začnou lidé zběsile kreslit.

To je vždycky hezké, navenek ve formálním smyslu je to vždycky hezké. Nanesené barvy jsou pak vždycky hezké. Samozřejmě, ti lidé nejsou spokojení, když se jim řekne: Hm, to, co jsi namaloval jako něco krásného, je totiž tvé zadržované vylučování moči. - Mohu vás ujistit, že zadržované vylučování moči a zadržované pohlavní touhy, které také jistým způsobem ústí v nepravdivost látkové výměny, lidé zvláště mystické povahy přinášejí člověku v podobě „hluboce mystických“ kreseb a maleb. V mnohém, co se tímto způsobem dostává do světa, je třeba vidět příznaky ještě snesitelných chorobných abnormálních člověka.

Vidíte, že anthroposoficky orientovaná duchovní věda není mystikou v tom smyslu, jak ji mnozí lidé chápou; neodává se totiž žádným iluzím o věcech, jež byly právě popsány. Naopak, právě takovéto věci zkoumá. Lidé vám to však mají za zlé. Mají mi za zlé, že jsem ve veřejných přednáškách zašel tak daleko a naznačil, že například (i když tady ty věci nebyly nakreslené, nýbrž uplatňovaly se poeticky) krásná poezie Mechthildy Magdeburské nebo svaté Terezy jsou obrazy, tedy inspirační reflexe toho, čím jsou procesy, vznikající zadržovanou sexualitou. Těmto lidem to pak samozřejmě není příjemné, když jim takovou Mechthildu Magdeburskou nebo svátou Terezu líčíte tak, že jsou to osobnosti se silnou sexualitou, kterou však - právě proto, že na ně začala být příliš silná - zadržovaly. Tím vznikají jisté procesy látkové výměny a oběhu a dochází k reakcím na tyto procesy, které jsou pak fixovány ve velmi krásných básnických skladbách.

Tento fenomén, nahlížený ve vyšším smyslu, vede neobyčejně hluboko do tajemství bytí. K takovému pojetí se však musíme dokázat pozvednout. A proto musíme mít přinejmenším jisté tušení o těchto zvláštních procesech, které zazáří jakožto vnitřní procesy, když se navenek eurytmizuje. A zejména když se eurytmizuje to, co je do básně vnitřně vtajeno, tak jak jsem vám to ukázal včera - když se předčítá krásná báseň a poté se náležitě eurytmizuje konsonantujícím nebo vokalizujícím způsobem, pak se to ještě kříží s tím druhým: k pohybům vykonávaným zevně se pak u eurytmizujícího člověka přidává také vnitřní němá mluva.

A když tento proces není vymámen v márnivých básních, nýbrž probíhá-li prostě tak, že je průvodcem, eurytmickým procesem doprovázejícím krásné básnické skladby, pak to, co se v člověku odehrává, není zakreslováním něčeho mystického, nýbrž je to proces člověka veskrze ozdravující. Můžeme tedy říci, že necháme-li pacienta eurytmizovat a budeme ho vždycky upozorňovat: Dobře poslouchej a jasně si uvědomuj slyšenou hlásku, slyšené větné spojení, podle něhož eurytmii provádíš. Pak mu umožníme vystoupit právě k vnějším tvořivým silám, k objektivním silám intuice. A uděláme dobře, budeme-li chtít působit na všechno, co se v člověku nachází jako zbytek toho, co se již neodehrálo mezi narozením a smrtí, nýbrž co materialismus nazývá dědičností, z čehož si však velkou část přinášíme z preexistentního duchovně-duševního života, chceme-li tedy působit na to, co lze nazývat vrozenými vadami, defekty atd. Pak bude dobré zvláště v mladistvém věku znovu a znovu působit eurytmii tak, že budeme eurytmizujícího pacienta stále vyzývat, aby si jasně uvědomil, co navenek slyší.

Všechny tendence toho, co tu chce k vnitřní fixaci vznikat v něčem takovém, jako jsou mystické kresby nebo mystické básně, tím budou také zapuzeny. Právě to se totiž napojuje na vnější krásnou báseň. Je to opačný proces. Správný mystik ví, že to, co je abnormální a člověk to reflektuje v podobě něčeho krásného, má také vždycky povážlivou stránku. Naproti tomu když to, co je ve vnějším světě krásné, je vnitřně prožíváno, nemůže člověk říci, že se mu to jeví jako zvláště velkolepě krásný útvar; naopak, schematizuje se to a tím se to stává abstraktním, avšak abstraktním jako kresba, tak jak je kresba abstraktní. Ale právě to je zdravé, právě to je žádoucí. A není-liž pravda, tento krásný historický vývoj by nevyvstal, kdyby například Mechthilda Magdeburská mohla eurytmizovat podle dobrých básní - byla by celého svého mystického osudu uchráněna.

Dospějeme-li do tohoto bodu, můžeme samozřejmě říci: Dostáváme se do bodu, kde jistým způsobem končí dobro a zlo. Dostáváme se do Nietzscheho amorální sféry, mimo oblast dobra a zla. A samozřejmě nemůžeme být natolik šosáčtí, abychom řekli, že by všechny Mechthildy Magdeburské měly být od základu vymýceny. Na druhé straně si ovšem můžete být jisti, že nadsmyslové světy se zase dobře starají o to, aby (nenechá-li to ten člověk úplně rozbujet) přesto zůstaly zachovány náležitě souvislosti s nadsmyslovým světem.

Ještě bych se chtěl věnovat několika věcem, které přece jen možná leccos vysvětlí, třebaže náš čas už značně pokročil. Zejména bych se chtěl zabývat otázkou: „Nemohla by být terapeutická eurytmická cvičení podpořena racionálními dechovými cvičeními? Vždyť to nemusí být rovnou hatha jóga.“

K tomu musím poznamenat toto. V naší době, za současné lidské přirozenosti postupující prostě pořád dál směrem, kterým se vydala, lze k racionálním dechovým cvičením na podporu eurytmických cvičení přistupovat jen následujícím způsobem.

Poznáte totiž, že tendence ke změně dechového rytmu vznikne sama od sebe vlivem především vokalizujícího eurytmizování. To poznáte. A pak budete stát před onou nepohodlností, že zde nemáte postupovat podle šablon a nemáte říkat něco obecného, ale že to, co máte udělat, musíte nejprve pozorovat.

Je třeba, abyste se v jednotlivém individuálním případě zabývali pozorováním dýchání člověka, kterému budete chtít podle dalšího nálezu léčebně pomoci vokalizujícím eurytmizováním, pozorováním změny dýchání, a pak byste ho měli upozornit, aby v této tendenci pokračoval vědomě.

Nejsme už totiž lidmi, jakými byli staří Orientálci, kteří mohli jít opačnou cestou: předepsaným dýcháním ovlivňovat celého člověka. To je něco, co za všech okolností, ať už je to předepisováno tak nebo onak, vede k vnitřním šokům a čeho bychom se měli v podstatě

vyvarovat. Musíme se zkrátka naučit pozorovat to, čemu nás eurytmie, zejména vokalizující eurytmie učí o svém vlastním vlivu na proces dýchání. A pak můžeme vědomě pokračovat v tom, co působením eurytmie nastane v jednotlivém případě. Uvidíte totiž, že tento proces, proces dýchání bude pokračovat jistým způsobem individuálně, to znamená u různých lidí různě.

Nuže, to jsou, vážení přátelé, zhruba dotazy, na které ještě bylo možné odpovědět. Vzhledem ke krátkosti času bohužel nemáme možnost věnovat se blíže dalším dotazům, které zůstaly nezodpovězeny. Na závěr bych vám, milí přátelé, chtěl pouze několika slovy říci, že musíte být připraveni na to, že od vašich lékařských kolegů ve světě vzejde boj, jakmile zjistí, že se prosazuje něco z našeho přístupu. Skutečně budete potřebovat přesvědčivost a průbojnost, abyste se vypořádali s tím, s čím se budete setkávat. To, co se proti člověku postaví, ho samozřejmě nikdy nesmí vést k tomu, aby od těchto věcí upustil, avšak co se týká antagonistických sil, které budeme všude vyvolávat, si nesmíme dělat žádné iluze. Také na konci tohoto kurzu bych chtěl opět říci, že budu dodržovat jednu věc: Abych umožnil tomuto hnutí prosadit se tak, jak má nyní být na lékařském poli inaugurováno, nebudu se ve vztahu k pacientům bezprostředně vměšovat do léčebných procesů. Budu jen hovořit, diskutovat s lékaři a radit jim, tak abyste vždycky mohli odmítnout útoky směřující k tomu, že já sám chci nějakým způsobem neoprávněně zasahovat do léčby. To je skutečnost, kterou jsem uvedl již v závěru minulého kurzu.

Nelze zastírat, že i z anthroposofické strany je mi to neobyčejně ztěžováno, protože lidé v tomto směru samozřejmě přicházejí se všemožnými požadavky. Je tomu také veskrze tak, že ani anthroposofové nejenže nemívají tendenci překonat svůj egoismus, ale stávají se někdy ještě egoističtějšími než běžní lidé. Pak je člověku v daném případě skutečně zcela lhostejné, nanejvýš lhostejné, v čem spočívá prospěch hnutí - že prospěch hnutí spočívá v tom, aby se v jednotlivém případě neprovádělo to, co vnější svět považuje za „mastičkářství“, nýbrž aby nastal ozdravný proces celého lékařství a aby nebyl narušován nároky, které klade jednotlivce někdy možná na základě svých osobních aspirací.

Pro člověka je to velmi těžké, musí se však postupovat tímto směrem, neboť v této oblasti se můžeme dostat dál jenom tehdy, budeme-li schopni vnějšímu světu namítnout - jak tomu je i jinak v našem anthroposofickém hnutí, je-li anthroposofie pěstována s porozuměním, není-li tedy komolena nerozumnými lidmi - musíme být prostě proto, že víme, co se v anthroposofickém hnutí děje, schopni říci: To, co se tu říká, je zcela jistě lež, je zcela jistě výmysl. To v jistých případech vždycky prostě musíme být schopni říci. Můžeme to však říci jenom tehdy, jsme-li vnitřně, abych tak řekl, zasvěceni do všeho, co spočívá v takových věcech, na něž jsem zde upozorňoval - že přímo nezasahuji do léčebných procesů, ale že k léčení pacientů jsou tu ti, kdo v rámci našeho anthroposofického hnutí fungují jakožto lékaři.

To jsem ještě musel říci. A nechci již dodávat nic jiného, než vám popřát, abyste tyto podněty, které právě v tomto kurzu musely vzhledem ke krátkosti času zůstat často jen v náznaku, v sobě dále zpracovávali a aby se staly náležitě účinnými ku prospěchu lidstva. Doufám, že budeme mít příležitost nějakým způsobem pokračovat v tom, co jsme podvkráté zahájili - alespoň se budeme snažit nějakým způsobem v tom pokračovat. Tímto přáním, milí přátelé, ukončuji tyto úvahy a doufám, že naše činy budou ve všech těchto směrech odpovídat našim přáním. Bude to velmi uspokojujivý pocit, vrátit se v myšlenkách k těmto dnům, které jste zde byli ochotni strávit právě kvůli obohacení lékařské vědy. A myšlenky, které nás mají spojovat, vás budou, milí přátelé, doprovázet na cestách, jimiž se budete ubírat, abyste to, co jsme se zde snažili podnítit zatím v myšlenkách, přeměnili v čin.

Dornach, 18. dubna 1921

GA 313